

УДК 811.111'342.1:316.346.2

Глушенко О.О. Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Глушенко Ольга Олександрівна – аспірантка кафедри англійської філології Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили.

Коло наукових інтересів – спеціалізація: акустична фонетика, гендерний аспект у фонології

Вивчення гендерних особливостей мовлення в історичному аспекті

В статті описані основні історичні періоди та умови, які обумовили інтерес дослідників до проблем гендерного аспекта в лінгвістиці та окреслені найбільш перспективні напрямки досліджень гендерної лінгвістики.

The article describes the historic conditions that predetermined the researcher's interest to the problem of gender aspect in linguistics and highlights the most perspective trends in gender linguistics' study.

У другій половині ХХ століття діячі різних наук гуманітарного циклу значну увагу зосередили на проблемах гендерного характеру. Дослідження такого типу відокремилися у самостійну галузь науки – гендерологію, яка охоплює широке коло питань та значну кількість вузько спрямованих наукових напрямків – гендерну психологію, гендерну соціологію, гендерну філософію; особливе місце серед них належить гендерній лінгвістиці [3: 46].

Гендерні дослідження належать до напрямку, який набув стрімкого розвитку протягом останніх десятиліть. Студії гендерної спрямованості проводяться в царинах психології, філософії, біопсихології та лінгвістики. Велика кількість праць, присвячених гендеру, дає можливість констатувати, по-перше, що початковий етап становлення цього напрямку в українському та російському мовознавстві вже завершився, про що свідчать приклади узагальнення та систематизації гендерних робіт [5]. По-друге, було зроблене важливе спостереження онтологічного характеру, яке не викликає сумніву попри всі розбіжності у поглядах представників цієї галузі: парадоксальність гендеру як феномена в мові полягає в тому, що практично у всіх лінгвістичних дисциплінах є місце для його вивчення – будь то семантика, соціопси-холінгвістика, теорія дискурсу й комунікації [5].

Метою дослідження є опис історичних

тенденцій розвитку гендерних досліджень в лінгвістиці.

Новизна дослідження полягає в спробі систематизувати та узагальнити історичні передумови вивчення гендернообумовленого мовлення в лінгвістиці.

Проблема взаємозв'язку статі мовця з мовленням привертає увагу дослідників уже досить давно, беручи свій початок ще в античній традиції та в давньокитайській філософії [7]. Проте до середини 60-тих років ХХ ст. особливості мовлення чоловіків та жінок традиційно розглядалися з позицій теорії біологічного есенціалізму, тобто пояснювалися природними біологічними факторами.

На сьогодні встановлено, що існують певні відмінності в мові чоловіків та жінок. Основним принципом, на якому ґрунтується більшість досліджень такого типу, є дихотомія комунікативних стратегій представників різних статей [2: 57].

Власне поняття “гендер” було введено в соціальні науки Енн Оуклей в 70-ті роки минулого сторіччя. Походить від грецького слова “genos”, що позначає походження, матеріальний носій спадковості, той, хто народжується [4].

Термін з'явився для визначення соціальних, а не біологічних відмінностей між чоловіками та жінками. Вважається, що однією з робіт, де були чітко прописані термінологічні відмінності між поняттями “стать” та “гендер”, була стаття Гейл

Рабін “Обмін жінками”. Після роботи Гейл Рабін виходить дослідження Роді Унгер “Про перевизначення понять “стать” та “гендер””, в якому пропонується використання слова “стать” тільки для визначення біологічного статевого диморфізму. Використання ж терміна “гендер” передбачається тільки для описання соціальних, культурних і психологічних аспектів, які можна співвіднести з рисами, нормами, стереотипами і ролями, які вважаються характерними або бажаними для тих, кого суспільство вважає чоловіками або жінками [1: 100].

У нашій країні гендерні дослідження належать в основному до соціо- і психолінгвістики і знаходяться, на наш погляд, на стадії формування. Роботи останніх років дозволяють констатувати зростаючий інтерес до цієї галузі мовознавства [3: 46].

Можна зазначити, що особлива увага до гендера прямо витікає з принципу антропоцентризму: дані з галузі соціальної психології свідчать про те, що люди розпізнають один одного в першу чергу за статтю і лише пізніше виділяють інші соціобіографічні характеристики особистості, такі, як вік, расова належність та інше (Г. Берн) [1: 100].

Концепція гендерних відносин, що зародилась у надрах соціології, значною мірою вплинула і на лінгвістику, оскільки мова і мовлення за своєю природою – соціальні явища, а гендерна приналежність комунікантів є інтегральною константою будь-якого мовленнєвого акту [5]. Характерною рисою гендерних студій у лінгвістиці є їхній зв'язок з феміністичним рухом. Саме феміністична література і літературна критика є надзвичайно вагомим складовою частиною сучасних гендерних студій. Цінною особливістю гендерних досліджень у лінгвістиці є їхній міждисциплінарний характер, залучення даних сумісних наук.

Диференціація мови за статтю виявляється в різних мовах у різному ступені і на різних рівнях. Найчастіше відмінності найбільш яскраво виражені в лексиці, у меншому ступені – у синтаксисі. Але існують мови, де ці відмінності охоплюють і фонологічну систему (наприклад, японська мова) [7: 70].

Значні можливості для дослідження особливостей мовлення чоловіків і жінок, відкриває теорія мовної особистості, детально розроблена Ю.Н. Карауловим. Під мовною особистістю розуміється особистість, яка виражається у мові, жестах і через мову, особистість, яка реконструюється в основних своїх рисах на базі мовних засобів [6]. Поняття “мовної особистості” може стосуватись як окремо взятої людини, так і групи людей, що є носіями спільної картини світу.

Належність чоловіка та жінки до гендерно-дистинктивних субкультур [6: 64] відмінності в ціннісних позиціях чоловіка та жінки, що проявляються в їхньому мовленні [2; 4; 6; 7], дають підстави розглядати представників двох статей як мовні особистості, диференційовані за гендерною ознакою.

Таким чином, підходячи до проблеми відмінностей у мовленні чоловіків та жінок з позицій теорії мовної особистості та враховуючи соціальну обумовленість цих відмінностей, ми пропонуємо під гендером розуміти динамічні, культурно детерміновані соціальні характеристики чоловіків та жінок – носіїв відмінних картин світу, які реконструюються в основних своїх рисах на базі мовних засобів як усного мовлення, так і художнього тексту.

Вивчення взаємозв'язку мови і статі її носіїв можна розділити на два періоди, рубежем яких є 60-і роки нашого сторіччя: 1) нерегулярні (і не пов'язані із суміжними науками) дослідження, засновані головним чином на спостереженнях розрізнених фактів; 2) широкомасштабні дослідження з 60-х років, обумовлені ростом інтересу до прагматичного аспекту мовознавства, розвитком соціолінгвістики й істотних змін у традиційному розподілі чоловічих і жіночих ролей у суспільстві [4: 51].

Уперше фактор статі в зв'язку з мовою виник в античності при осмисленні категорії граматичного роду. Найдавнішою і довгий час єдиною гіпотезою про причини появи і функціонування в мові категорії роду стала символіко-семантична, що базувалася на співвіднесенні природної біологічної категорії *sexus* із граматичною категорією *genus*. Прихильники символіко-семантичної гіпотези вважали, що граматичний рід виник під впливом природної даності – наявності людей різної статі. Символіко-семантичну гіпотезу представляли вчені, що зробили величезний вплив на лінгвістику (Гердер, Гримм, В. Гумбольдт і ін.), що визначило її тривале панування в лінгвістичному описі. Проте для пояснення екстралінгвістичної умотивованості категорії роду дослідники використовували свій немовний досвід. Це призвело до того, що чоловічий рід виявлявся першорядним через приписування іменам, що відносяться до нього, семантики сили, активності, енергії. Імена жіночого роду, навпаки, характеризувалися пасивністю, підпорядкованістю [2].

Удар по символіко-семантичній гіпотезі нанесли відкриття мов, у яких категорія роду відсутня.

Наступним стимулом дослідження гендерного фактора в мові стало відкриття в XVII в. “екзотичних” первісних мов, де мав

місце поділ на чоловічий і жіночий варіанти або навіть відособлені чоловічі і жіночі мови. Повідомлення про такі мови спорадично з'являлися з 1664 р. Загальним для всіх нечисленних описів гендерної варіативності було те, що чоловічий варіант розглядався як власне мова, а жіночий – як відхилення від неї [4: 52].

Лише на початку нашого сторіччя тема “Мова і стать” привернула увагу Ф.Маутнера й О.Есперсена. Інформація, що нагромадилася до цього часу, про відмінності в мові в зв'язку зі статтю її носіїв у народів на стадії первісного розвитку навела лінгвістів і філософів на думку про можливість гендерних відмінностей у “цивілізованих” мовах Європи. У 1913 р. вийшла праця Маутнера “Contribution to the Language Critique”, присвячена критиці мови, у якій він визнає гендерні відмінності в мові, обґрунтовуючи їх соціальними й історичними причинами [7].

Чоловіче спілкування відрізняється більшою емоційною стриманістю. Жінки вільніше і повніше виражають свої почуття й емоції. Аналогічні тенденції простежуються й у сприйнятті представниками обох статей інших людей: у чоловіків переважає аспект розуміння оточуючих на основі знання чи інтелектуальної подібності, у жінок – на основі співчуття, співпереживання.

За Маутнером, жінки менш освічені і тому прагнуть без потреби використовувати іноземні слова, тоді як освічені чоловіки їх не вживають, тому що спроможні знайти еквівалент у рідній мові. Маутнер вважає, що творче використання мови – прерогатива чоловіків, а жінки лише здатні засвоїти створювану чоловіками мову [5].

На відмінності у мовленнєвій поведінці представників обох статей вказав О.Есперсен: “Я вважаю, що англійські жінки говорять чарівно. Просто неможливо уявити собі англійського чоловіка, який би розмовляв таким чином. Мені здається, що жінка вже давно випередила чоловіка у своїй здатності красиво висловлюватися”. Свою точку зору О.Есперсен аргументував факторами внутрішньої та зовнішньої незалежності жінок у Скандинавії [6: 64].

У 1922 р. О.Есперсен присвятив цілий розділ фундаментальної праці “Language: Its Nature, Origin and Development” про походження і розвиток мови особливостям жіночої мовної компетенції. Він звертає увагу на те, що жінки консервативні у вживанні мови, що ілюструється на прикладі співтовариств емігрантів і інших ізольованих груп, де зберігається рідна мова й одночасно

засвоюється нова. При цьому жінки частіше залишаються монолінгвальними, а чоловіки швидше засвоюють нову мову. Однак не враховувалося, що вивчення іноземної мови чоловіками було продиктовано необхідністю працювати і розмовляти новою мовою [4: 53].

У цілому перший період вивчення гендерного фактора в мові характеризується двома особливостями: а) дослідження носили нерегулярний характер і знаходилися на периферії лінгвістики; б) у ході опису особливостей чоловічої і жіночої мовної компетенції сформувалася концепція “дефіцитності” “жіночої” мови стосовно “чоловічої”. Нормою визнавалася “чоловіча” мова, а відхиленням від норми – “жіноча” [2].

Більш інтенсивні і систематичні гендерні дослідження почалися в 60-і роки нашого сторіччя завдяки “Новому жіночому рухові” насамперед в англійських країнах (Великобританія і США) і Німеччині, у результаті чого в мовознавстві виник своєрідний напрямок, названий феміністською лінгвістикою (ФЛ), або феміністською критикою мови. Основною роботою в цьому напрямку стала книга Р. Лакоффа “Мова і місце жінки”, що підтвердила андроцентричний склад мови й ушкодила образу жінки в картині світу, відтвореній в мові. До специфіки феміністської критики мови відносять її яскраво виражений полемічний імператив, використання в лінгвістичному аналізі мовної матерії різних галузей людського знання (антропології, історії, психології, соціології, фізіології, етнографії і т.д.), а також певний вплив на мовну політику [2; 4].

Серед різноманіття факторів екстралінгвістичного характеру, що обумовлюють специфіку мовного коду комуніканта, одне з ведучих місць займає фізіологічний і психічний фактор диференціації за статевим цензом, тобто за приналежністю до статі. Однак ступінь вивченості даної проблеми стосовно до різних мов світу недостатній [1: 103].

У ФЛ проглядаються два напрямки: перший належить до дослідження мови з метою виявлення “асиметрій у системі мови, спрямованих проти жінок”. Ці асиметрії одержали назву мовного сексизму (sprachlicher Sexismus). Мова йде про патріархальні стереотипи, зафіксовані у мові і які нав'язують її носіям певну картину світу, у якій жінкам приділяється другорядна роль і приписуються в основному негативні якості.

Другим напрямком ФЛ стало дослідження гендерних особливостей комунікації в одностатевих і змішаних групах. Ці дослідження характеризуються широким охопленням:

аналізуються самі різні аспекти ведення аргументативних діалогів – телевізійні шоу, діалоги лікарів і пацієнтів, мовне спілкування в родині і т.д. В основі досліджень лежить припущення про те, що на базі патріархальних стереотипів, зафіксованих у мові, розвиваються різні стратегії мовної поведінки чоловіків і жінок [4].

У цілому можна говорити про розвиток наступних напрямків в гендерології:

1. вивчення лексики і фразеології,

Література

1. Генералова А.В. Гендерный аспект в социальных науках и психологии // Общество. Гендер. Культура: Материалы международной научной практической конференции (Омск, 20-21 сентября, 2001 г.). – Часть 2. – Омск: Омский университет, 2001. – 169 с.
2. Горошко Е.И. Языковое сознание: гендерная парадигма. – Москва; Харьков: ПД “ИНЖЕК”, 2003. – 437 с.
3. Дегтярьова Т. Особливості жіночого мовлення в гендерному аспекті (на матеріалі англійської, української та російської мов) // Вісник СумДУ. – 2004. – №1(60). – с. 46-52.
4. Кирилина А.В. Развитие гендерных исследований в лингвистике // Филологические науки. – 1998. – №2. – с. 51-58.
5. Лабов В. Исследование языка в его социальном контексте / Пер. с англ. // Новое в лингвистике. – М.: Прогресс. – 1975. – Вып. 7: Социоллингвистика. – С. 96-182.
6. Петренко О.Д., Ісаєв Е.Ш., Петренко Д.О. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження // Мовознавство. – 1999. – №1. – с. 64-70.
7. Потапов В.В. Дифференциация русской звучащей речи с учетом гендерного фактора // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 2002. – №6. – С. 70-80.